

УДК 94(477)“1950/2015”

Володимир Левчук

директор

Державний архів Одеської області
65026, Україна, Одеса, вул. Жуковського 18

E-mail: lev4uk@ukr.net

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ОДЕЩИНИ (1950-ті — 2015 рр.): ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ

У статті аналізується джерельна база процесу становлення, розвитку та сучасного стану побратимських і партнерських зв'язків Одеси, а також міжнародного співробітництва Одещини. Визначаються та характеризуються основні групи опублікованих та неопублікованих джерел, що дозволяють відтворити історію руху поріднених міст, партнерських стосунків громадськості міст-побратимів, розкривають механізм прийняття рішень на державному та місцевому рівнях, дають можливість визначити форми співпраці та культурної дипломатії міст-побратимів як учасників міжнародного співробітництва Одещини в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.

Ключові слова: міста-побратими, міста-партнери, джерела, партнерство, міжнародне співробітництво, Одеса, Одещина.

Volodymyr Levchuk

Director

The State Archives of Odessa Region
18, Zhukovs'koho Street, Odessa, 65026, Ukraine

E-mail: lev4uk@ukr.net

INTERNATIONAL COOPERATION OF THE ODESSA REGION (1950–2015): GENERAL CHARACTERISTICS OF THE SOURCE BASE

In today's conditions of active growth of the non-government parties' participation in international relations and fast development of the municipal partnership, the issues of identification, analysis and generalization of the source base of the formation of a complex phenomenon of twin cities as

participants of the international cooperation are becoming of paramount importance. The article analyzes the source base of the process of formation, development and modern state of twin and partner relations of Odessa, as well as international cooperation of Odessa Region in the second half of the XXth — beginning of the XXIth centuries.

The basis of the source for the study consists of published and unpublished archival materials which are stored in the archives of the Union of Soviet Friendship and Cultural Relations with foreign countries, the Association of Soviet and Foreign Cities, the regional and city committees of the Communist Party of Ukraine, the archives of regional and state administrations, city councils and city executive committees, archives of local authorities of twin and partner cities. The second group of sources is represented by materials from periodicals containing reports on exchanges of delegations, joint events, speeches by members of delegations of twin cities. A separate group of sources consists of journalistic publications, materials from the Internet portals, information resources, which quickly covers the news and expert opinions on cultural, educational and other international events, the establishment of twin/partner relations and the development of the international volunteer movement.

In general, the source base is wide and diverse and quite sufficient for a comprehensive analysis and comprehensive coverage of the international cooperation of Odessa Region during the specified period.

Large-scale complex of archival documents that are stored in the State Archives of the Odessa Region, the Department of Archival Affairs of the Odessa City Council and departmental archives of the region are required further scientific analysis and synthesis.

Keywords: *twin-cities, partner cities, sources, partnership, international cooperation, Odessa, Odessa Region.*

Співробітництво між окремими територіями поступово стає функцією місцевого самоврядування. В сучасних умовах новий імпульс отримали партнерські зв'язки міст із містами-побратимами / партнерами, що набувають масового характеру та стимулюють розвиток муніципального партнерства. В науковій літературі комплексного вивчення історичних, соціально-економічних, географічних, правових та інших аспектів розвитку міжнародної співпраці Одещини (другої половини ХХ — початку ХХІ ст.) не здійснено. Проблемним залишається і вивчення архівних матеріалів, періодичної преси та інших джерел із зазначеної проблематики.

Побратимські та партнерські зв'язки міст беруть свій початок з 1940-х років і отримали значний розвиток після закінчення Другої світової війни. Саме тоді виникла ідея поріднення зруйнованих міст, і вона була реалі-

зована через низку міжнародних організацій. Процес встановлення мостів дружби активізувався в 50-ті роки ХХ століття, коли ідею народної дипломатії запропонував президент США Дуайт Ейзенхауер. Він надав підтримку встановленню дружніх відносин між колишніми протиборчими сторонами, навівши, як обґрунтування, тезу «друзі не стріляють у друзів». Почали розроблятися основні принципи створення побратимських взаємин: активний обмін думками, листування, встановлення особистих стосунків, зміцнення довіри один до одного й формування основи для довгострокових взаємовигідних відносин. 28 квітня 1957 р. у м. Екс-ле-Бені (Франція) створено Всесвітню Федерацію поріднених міст, і вже в роботі II конгресу Федерації взяли участь представники Москви, Ленінграда та Одеси.

У 1962 р. Одеса стала одним з десяти міст СРСР — членів цієї організації. Радянські міста стояли у витоків руху побратимства, але це було обумовлено насамперед політичною волею радянського керівництва і підпорядковано більшою мірою зовнішньополітичній ситуації. Народна дипломатія була зведена до діяльності Всесоюзного товариства культурного зв'язку із закордоном, а з 1958 р. — Союзу радянських товариств дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами. Рух поріднених міст був однією зі складових їхньої діяльності. Впродовж другої половини ХХ ст. дружні, культурні та економічні відносини зв'язали міське життя багатьох українських і зарубіжних міст, і відбулося це у формі побратимства або партнерства.

Метою цієї статті є аналіз джерельної бази міжнародного співробітництва Одещини другої половини ХХ — початку ХХІ ст., розвитку побратимських і партнерських відносин міст регіону та ролі у їх встановленні органів місцевого самоврядування.

Вивчення руху поріднених міст та міст-партнерів передбачає використання широкої джерельної бази. Умовно її можна поділити на три групи: ділова документація, періодична преса та інтернет-ресурси. Джерельна база проблеми лише почала вивчатися дослідниками. Основний масив матеріалів, які відображають історію руху поріднених міст, партнерських стосунків громадськості міст-побратимів, зберігається в архівах Спілки радянських товариств дружби та культурних зв'язків із зарубіжними країнами, Товаристві зв'язків радянських та закордонних міст, обласних і міських комітетах компартії України, архівах обласних державних адміністрацій, обласних рад та міськвиконкомів, архівах місцевих органів влади міст-побратимів і партнерів.

Цінні відомості про рух поріднених міст, господарські зв'язки між Одеською областю й країнами соціалістичного табору містить збірник документів, укладений за матеріалами місцевих архівів та періодичної

преси¹. На жаль, це єдине видання архівних документів, які віддзеркалюють міжнародні зв'язки Одещини. До збірника включено матеріали справ архіву Одеського обкому компартії України, Одеського обласного архіву, його філії у м. Ізмаїл, які стосуються основних питань економічного і соціального розвитку регіону, зокрема, зв'язків з колективами промислових підприємств, сільгоспкооперативів, працівників водного господарства Болгарії, Угорщини, Румунії та Чехословаччини (документи № 15, 20, 51, 52, 76, 84, 95, 116)².

Участь громадськості міста Одеси в русі міст-побратимів висвітлюють матеріали виконкому Одеської міської та обласної ради депутатів трудящих за 1957–1970 рр., які зберігаються у фондах Державного архіву Одеської області й Департаменту архівної справи та діловодства Одеської міської ради (документи з 1971 р.). Матеріали Одеських обкому і міському компартії України (вперше запроваджуються до наукового обігу) розкривають механізм прийняття рішень на державному та місцевому рівнях і демонструють партійний контроль за міжнародними зв'язками громадськості. Вони дозволяють проаналізувати роботу постійної комісії у справах культурних зв'язків з містами зарубіжних країн, створеної 1963 р. Одеською міською радою депутатів трудящих, а також дають змогу прослідкувати, як розвивався рух поріднених міст та змінювалися форми співпраці між містами.

У справі № 534 зберігаються протоколи засідань постійної комісії сприяння культурним зв'язкам з містами зарубіжних країн Одеської міської ради депутатів трудящих (всього 6 протоколів за 1965, 8 — за 1966 рр.)³, в яких містяться плани роботи комісії, звіти про поїздки до міст-побратимів Ліверпуля, Сегеда, Оулу, Спліта, Тріполі, Олександрії, рекомендації з виготовлення сувенірної продукції; відомості про роботу Одеського відділення товариств «СРСР-Франція», «СРСР-Угорщина», громадської ради Будинку дружби народів, організації ВАТ «Інтурист», роботу з іноземними студентами. Важливим для дослідників є узагальнені матеріали щодо культурних зв'язків і дружби із зарубіжними містами за 1965 р., у яких викладено історію становлення побратимських зв'язків міста Одеси.

Справа № 691 містить інформацію про роботу комісії за 1967–1968 рр.: плани роботи, звіти про обмін делегаціями з містами Ліверпуль, Спліт, Варна, Оулу, Генуя, Олександрія, Сегед, Йокогама, діяльність товариств «СРСР — Об'єднана Арабська республіка», «СРСР — Фінляндія», «СРСР — Угорщина», групи сприяння створенню товариства «СРСР — Японія» та культурні контакти з Йокогамою, молодіжну організацію «Супутник» і розвиток іноземного туризму. Звіти дають можливість визначити форми культурної дипломатії (обмін виставками, творчими

колективами, матеріалами для газет, листування). Загалом у справі 6 протоколів за 1967 та 8 — за 1968 рр.⁴

Матеріали комісії з культурних зв'язків з містами-побратимами за 1969–1971 рр. сформовані у справі № 858 (16 протоколів)⁵. Вона містить традиційні звіти керівників делегацій до міст-побратимів, товариств дружби, про роботу Обласної ради профспілок з розвитку туризму з порідненими містами, про видання книги, присвяченої містам-побратимам Одеси. Певну інформацію дає переписка міськвиконкому з Дипломатичним агентством Міністерства закордонних справ СРСР у місті Одесі⁶, а саме: розкриває порядок прийняття рішень і відсутність самостійності у міжнародних відносинах місцевої влади.

Подібного плану документи можна знайти в рішеннях виконкому Одеської обласної ради депутатів трудящих⁷. Найбільш показовим є зміст документів Одеського обласного та міського комітетів компартії України⁸: фонд особового відділу і відділу адміністративних органів обкому включає листування з ЦК КПРС, ЦК компартії України, Державним комітетом Ради Міністрів СРСР по культурним зв'язкам із закордонними країнами. Обком партії інформував про зв'язки з містами-побратимами, обміни делегаціями, направляв звіти про перебування делегацій за кордоном та перебування побратимів у м. Одесі, узгоджував плани розвитку культурних зв'язків і отримував вказівки щодо планування роботи, рознарядки річних обмінів. Формалізм, повна залежність від центральних органів влади в прийнятті рішень завдавали шкоди організації побратимських зв'язків і звужували їх до листування та нечастих обмінів делегаціями. Показовим є документ, підготовлений угорськими побратимами «Основні засади розширення дружніх відносин між містами Сегед і Одеса»⁹, де окреслено форми дружніх зв'язків у царині роботи міської влади, культурних, спортивних, молодіжних, наукових обмінів, ознайомлення з життям громадян обох міст. На жаль, на практиці було реалізовано лише незначну кількість заходів, узгоджених з Москвою чи Києвом.

Документи відділу пропаганди і агітації, що зберігаються у фонді Одеського міського комітету компартії України, підтверджують тезу про тотальний партійний контроль за міжнародними зв'язками і вертикальну залежність у їхній організації. Звіти делегацій про перебування в містах-побратимах та доповідні про зустрічі побратимів у Одесі доповнюються інформацією про роботу відділень товариств «СРСР — Фінляндія», «СРСР — Італія», радянсько-угорської, радянсько-болгарської і радянсько-в'єтнамської дружби¹⁰. Значний інтерес становлять матеріали про створення Одеського обласного відділення Українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами¹¹ та його діяль-

ність¹². Розгорнуту картину міжнародних зв'язків можна отримати з річних звітів Одеського міського виконавчого комітету про побратимські відносини Одеси¹³.

Великий масив документів зберігається в Департаменті архівної справи та діловодства Одеської міської ради (близько 400 справ), який охоплює період з 1971 по 2010 рр. У справах містяться матеріали про розвиток відносин з містами-побратимами: листування з мерами, губернаторами міст, переписка з консульствами зарубіжних країн, Всесвітньою Федерацією поріднених міст, річні плани заходів розвитку побратимських зв'язків та звіти про їх виконання — окремо по кожному місту-побратиму і узагальнені по міськвиконкому, протоколи засідань постійної комісії з культурних зв'язків з містами зарубіжних країн, матеріали про проведення Всесвітнього дня поріднених міст та інших міжнародних заходів. Звіти делегацій про перебування у містах-побратимах та доповідні про прийом іноземних гостей зникли з архівних матеріалів.

За роки незалежності України відбулись кардинальні зміни в міжнародних зв'язках міст, муніципальному партнерстві, що знайшло своє відображення і в документах Департаменту архівної справи Одеської міської ради. Вперше стало можливим на регіональному рівні ознайомитись з Договорами, Угодами про співробітництво між містами-побратимами та містами-партнерами Одесою і Єреваном (Вірменія), Брестом (Білорусь), Вальпараїсо (Чілі), Циндао, Нінбо (Китай), Ростовом-на-Дону (РФ), Приморським районом міста Одеси та муніципалітетом м. Рош-Ха'айн (Ізраїль), Протоколом про наміри з м. Хайфа.

Документи за період з 2010 р. зберігаються у відомчому архіві Департаменту міжнародних зв'язків Одеської міської ради (листування з містами-побратимами / партнерами, рішення сесій міської ради з питань міжнародного співробітництва, Угода про партнерство з Батумі (Грузія), плани і звіти спільних заходів та інше). Частина документів, подарунків, предметів декоративно-прикладного мистецтва з міст-побратимів передані на зберігання та використання у виставковій діяльності Одеському історико-краєзнавчому музею¹⁴.

Широко висвітлено рух поріднених міст у пресі та на інтернет-сайтах. Основним джерелом інформації за радянських часів були місцеві газети «Знамя коммунизма» («Независимая газета Юг» з 1992 р.), «Вечерняя Одесса», «Чорноморська комуна» («Чорноморські новини» з 1992 р.), «Одесский вестник» (виходить з 1990 р.). На шпальтах газет регулярно розміщувались статті, інформаційні повідомлення про обміни делегаціями, спільні заходи, виступи членів делегацій, практикувався обмін інформацією між газетами з міст побратимів. У газетах фінського міста Оулу друкувалися матеріали, підготовлені одеськими журналістами, і

навпаки, відомості про життя нашого північного побратима публікувалися в часописі «Вечерняя Одесса». Відбувався обмін газетними шпальтами з Варною, Сегедом, Сплітом. Про дружбу двох споріднених міст свідчить видання 140-тисячним накладом спільних номерів газет «Знамя коммунизма» і «Марсельеза» (Марсель)¹⁵.

На офіційному веб-сайті Одеської міської ради відкрито сторінку «Міжнародне співробітництво Одеси»¹⁶, де розміщені розділи «Міста-побратими», «Міста-партнери», «Міжнародні організації», «Європейський Союз», «Дипломатичні місії», «Іноземні фонди і культурні центри», «Національно-культурні товариства» та офіційна інформація про діяльність Департаменту міжнародних зв'язків Одеської міської ради. Останній розділ включає в себе, окрім положення про Департамент, звіти про міжнародну діяльність м. Одеси з 2000 по 2016 рр. Дослідники мають можливість отримати узагальнену інформацію про проведення культурних, освітніх та інших міжнародних заходів, залучення іноземних меценатів, донорів гуманітарної допомоги для благоустрою парків і зелених зон міста; ознайомитись з процесом встановлення побратимських/партнерських відносин і розвитку міжнародного волонтерського руху.

На офіційному веб-порталі Одеської обласної державної адміністрації є посилання на веб-сайт її структурного підрозділу — Департаменту економічної політики та стратегічного планування, на якому розміщено інформацію стосовно Угод про співробітництво з зарубіжними областями, регіонами, провінціями та Протоколів про наміри встановлення побратимських зв'язків, транскордонне співробітництво Єврорегіону «Нижній Дунай», цільові регіональні програми¹⁷. На жаль, ця сторінка малоінформативна; на офіційних сайтах міст обласного підпорядкування в розділах «Міста-побратими» також немає розгорнутої інформації про побратимські й партнерські зв'язки міст, міжнародну співпрацю.

На інтернет-ресурсі «Чисто одеський сайт» (odesskiy.com) розміщено розділ з інформацією про міста-побратими і міста-партнери Одеси; також тут подано відомості про деякі видання, присвячені побратимському руху міста¹⁸. Інформаційні веб-ресурси «Одесская жизнь» (odessa-life.od.ua), «Та Одесса» (ta-odessa.com), «Одесский портал» (odportal.com.ua), «Одесский обозреватель» (odessapost.com) та інші розміщують загальновідому інформацію або використовують офіційні матеріали міської влади про міжнародне співробітництво Одеси.

Важливі свідчення про діяльність Всесвітньої федерації поріднених міст та всього руху містяться в публікаціях часопису цієї організації «Cities Unies», що виходив друком з 1960 р. французькою й англійською мовами, а також в інших виданнях і звітній документації федерації¹⁹. Проте, слід зазначити, що публікації Всесвітньої федерації поріднених

міст та національних спілок не дозволяють у повному обсязі відтворити історію цього руху. Важливим джерелом для вивчення руху поріднених міст та практики муніципального партнерства є також статті та виступи його безпосередніх учасників: показовим може стати цикл статей Б.Ф. Дерев'янка на шпальтах газети «Вечерняя Одесса»²⁰.

За сучасних умов зростання участі недержавних суб'єктів у міжнародних відносинах, розвитку муніципального партнерства виняткового значення набуває аналіз джерельної бази, відтворення цілісного феномену міст-побратимів як учасників міжнародного співробітництва Одещини у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. Аналіз архівних та опублікованих матеріалів дозволяє стверджувати, що загалом джерельна база є різноманітною та достатньою для всебічного аналізу й комплексного висвітлення міжнародної співпраці Одещини в зазначений період.

Основу джерельної бази дослідження складають опубліковані та неопубліковані архівні матеріали, які зберігаються в архівах Спілки радянських товариств дружби та культурних зв'язків із зарубіжними країнами, Товаристві зв'язків радянських та закордонних міст, обласних і міських комітетах компартії України, архівах обласних державних адміністрацій, обласних рад та міськвиконкомів, архівах місцевих органів влади міст-побратимів і партнерів. Ці документи дозволяють відтворити історію руху поріднених міст, партнерських стосунків громадськості міст-побратимів, розкривають механізм прийняття рішень на державному та місцевому рівнях, дають можливість визначити форми співпраці та культурної дипломатії. Друга група джерел представлена матеріалами періодичних видань, що містять повідомлення про обміни делегаціями, спільні заходи, виступи членів делегацій міст-побратимів. Окрему групу джерел становлять публіцистичні видання, матеріали, розміщені на Інтернет-порталах, інформаційні ресурси, де оперативно висвітлюються новини та публікуються експертні думки щодо проведення культурних, освітніх та інших міжнародних заходів, встановлення побратимських/партнерських відносин і розвитку міжнародного волонтерського руху.

Потребують подальшого наукового аналізу та узагальнення значні за обсягом комплекси архівних документів, що зберігаються в Державному архіві Одеської області, Департаменті архівної справи Одеської міської ради та відомчих архівах регіону.

¹ Под солнцем дружбы и братства: экономическое и социальное развитие Советского Придунайского края. Документы и материалы (1954–1967). Сост.: А. Д. Бачинский, В. М. Жабокрицкий, Г. В. Зайцева и др. Одесса: Маяк, 1979. 204 с.

² Там же. С. 28–29, 35–37, 101–102, 122–125, 137–138, 153–154, 182–183.

³ Державний архів Одеської області (далі — ДАОО), ф. Р-1234, оп. 8, спр. 534, 149 арк.

⁴ ДАОО, ф. Р-1234, оп. 8, спр. 691, 110 арк.

⁵ ДАОО, ф. Р-1234, оп. 8, спр. 858, 85 арк.

⁶ ДАОО, ф. Р-1234, оп. 8, спр. 553, 11 арк.

⁷ ДАОО, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 1474, арк. 40–42.

⁸ ДАОО, ф. П-11, оп. 18, спр. 117, 333, 337, 339, 403, 406.

⁹ ДАОО, ф. П-11, оп. 18, спр. 117, арк. 177–179.

¹⁰ ДАОО, ф. П-9: оп. 26, спр. 54; оп. 27, спр. 64.

¹¹ ДАОО, ф. П-9, оп. 28, спр. 48, арк. 4–6.

¹² ДАОО, ф. П-9, оп. 29, спр. 57, арк. 1–10.

¹³ ДАОО, ф. П-9: оп. 26, спр. 54, арк. 1–15; оп. 29, спр. 57, арк. 14–32; оп. 30, спр. 183, арк. 32–51 та ін.

¹⁴ Експозиція «Рукописання через моря і океани». Одеський історико-краєзнавчий музей, офіційний веб-сайт. URL: <http://www.history.odessa.ua/ex11.htm>

¹⁵ Знамя коммунизма — La Marseillaise [Объединенный номер газет]. — 1975, май.

¹⁶ Міжнародне співробітництво Одеси. Одеська міська рада, офіційний веб-сайт. URL: <http://omr.gov.ua/ua/cooperation/>

¹⁷ Зовнішньоекономічна діяльність. Одеська обласна державна адміністрація: департамент економічної політики та стратегічного планування, офіційний веб-сайт. URL: <http://dair.odessa.gov.ua/zovnshnoekonomichna-dyalnst1/>

¹⁸ Одесса — мировой город, который знают все! Odesskiy.com: Чисто одесский сайт. URL: <http://odesskiy.com/pobratimi/>

¹⁹ Брессан Ж.-М. Отчетный доклад («Моральный доклад»). VII Всемирный конгресс породненных городов: Ленинград, 7-10 июля 1970 г. Москва, 1970. 85 с.

²⁰ Дерев'янюк Б.Ф. Ми не прощаємось, Сегеде. З журналістського блокноту. Вечерня Одесса. 1975. 15, 17–21 лютого.

REFERENCES

1. Bachinskij, A. D., Zhabokrickij, V. M., & Zajceva, G. V. (Comps.). (1979). *Pod solncem druzhby i bratstva: jekonomicheskoe i social'noe razvitie Sovetskogo Pridunajskogo kraja. Dokumenty i materialy (1954–1967)*. Odessa [in Russian].

2. Bressan, J.-M. (1970). *Otchetnyj doklad (Moral'nyj doklad)*. Moskow [in Russian].

3. Derev'ianko, B. F. (1975). *My ne proschajemos', Sehede. Z zhurnalists'koho bloknotu. Vecherniaia Odessa*, 15, 17–21 liutoho [in Russian].